

Existència individual i col·lectiva en Josep Ferrater Mora

F. Xavier Vall i Solaz (Barcelona)

Summary: Without neglecting essentialist reminiscences and specifying the impact of Existential Philosophies on Josep Ferrater Mora, in whom they are mixed with other tendencies, we will study his foundation of collectivity on individual existence. We will emphasize the ethical component, which transcends the prudence of his political positioning, and his eagerness to link the Catalan, Spanish and European spheres, respecting plurality. The essay *Les formes de la vida catalana* will be analyzed in particular, considering sources, circumstances, approaches, re-elaborations, censorship, and reception. The treatment of the question of identity in previous and subsequent works is also contemplated.

Keywords: Josep Ferrater Mora, Existential Philosophies, identity, exile, post-war period ■

Received: 06-04-2017 · Revised version received: 30-03-2018 · Accepted: 29-07-2018

■ 1 Introducció

Com ja vaig apuntar (Vall i Solaz, 1990: 240–243, 386–403, 972–973 i 1014–1018), l'auge del pensament existencial, molt influent a la postguerra, va incidir, igual que en molts altres camps, en la qüestió identitària catalana, en el marc del compromís de l'intel·lectual (Vall i Solaz, 2000a). Els plantejaments nacionals dels autors adscrits a l'«existencialisme», sovint en contra de la seva voluntat, són, però, molt diversos, tot i coincidir en una fonamentació existencial, que no sempre aconsegueix de transcendir l'essencialisme.

Aquest article s'emmarca en la meua intervenció, «Discursos existencials sobre la col·lectivitat», en el 25è Col·loqui Germanocatalà: *La batalla de les identitats: Discursos de centre i perifèria*, celebrat a Bamberg del 21 al 24 de setembre de 2016. Se n'ha publicat un resum a <<http://katalanistik.de/ca/katalanistentag/25-bamberg-2016>> [31.08.2016, data en què es va cloure la recerca per al present article] i l'he desenvolupada parcialment en un estudi (Vall i Solaz, 2018) en què analitzo el tema més contextualment i el seu tractament per autors posteriors a Josep Ferrater Mora (Barcelona, 1912 – 1991): Manuel de Pedrolo, Maria Aurèlia Capmany, Josep Maria Castellet i

Joan Fuster. Confio publicar també un estudi i edició de l'altre autor que vaig exposar a Bamberg: Humbert Pardellans, escriptor d'Estat Català refugiat a França força receptiu a l'existencialisme (Vall i Solaz, 2000b i 2009). D'aquesta manera, cobriré un ample espectre ideològic, tant nacional com social, a l'exili i a l'interior.

No cal dir que és especialment rellevant d'estudiar la qüestió en el filòsof català d'aquella època més reconegut, Josep Ferrater Mora, sensible, per bé que no exclusivament, als corrents existencials. Fuster (1995: 271), malgrat les seves reticències envers la filosofia (Vall i Solaz, 1997), en una ressenya de *Les formes de la vida catalana en Pont Blanc*, 43–44 (maig–juny 1956), p. 213, concedeix que «ningú millor que un filòsof no podrà esdrinyar aqueix món irreductible que és un poble, en esforç i tasca que són, comptat i debatut, de pur autoconeixement».¹ D'altra banda, Ferrater Mora (1979 i 2012: 117–126), en les seves «Reflexions sobre “la filosofia a Catalunya”» (amb motiu de ser nomenat doctor *honoris causa* per la Universitat Autònoma de Barcelona), per bé que refusa de qualificar aquesta disciplina de «catalana», reconeix la incidència de la nació en el filòsof.

En *Cóctel de verdad* (Ferrater Mora, 1935: 19–20 i 91–92) havia citat ja Kierkegaard i, com a «*enfant terrible*» de Husserl, Heidegger. Evidentment, la seva visió d'aquest filòsof esdevindrà més complexa. Justament, en el seu pròleg a *Heidegger. Su filosofía a través de la nada*, de Priscilla N. Cohn, la seva dona, valora l'esforç d'oferir-ne, mitjançant aquest aspecte monogràfic, una visió força completa que, igual que altres noves interpretacions d'aquest filòsof, supera falsos estereotips, com els següents:

Una de las cumbres filosóficas de nuestra época, y aun de todas las épocas; un filósofo «seminal», un metafísico empedernido, un sepulturero de la metafísica occidental e inclusive de toda filosofía, un incomparable creador de lenguaje, un no menos incomparable productor de galimatías, un totalitario, un libertario, una meta difícil de alcanzar, un sarampión por el que muchos hemos pasado y que nos ha inoculado definitivamente contra las recaídas... (Ferrater Mora, 1975: 5–6 i 8)

1 Ferrater Mora, a partir de la segona edició castellana de *Les formes de la vida catalana* (1963: 80), emparentarà aquesta obra amb *Nosaltres, els valencians* (1962), de Fuster, i *Notícia de Catalunya* (1954), de Vicens Vives, sense pretendre haver-los influït, perquè «en todas resuen» el que aquest darrer va anomenar «“conciencia de la generación”», encara que Ferrater Mora es portava uns deu anys amb Fuster. El cita també en el primer capítol (Ferrater Mora, 1963: 85) per a plantejar la qüestió dels «Països catalanes», absent en les versions en català. Fuster va ressenyar *La filosofía en el món d'avui*, de Ferrater Mora, en *Destino* 1509, 09.07.1966, p. 45, i van mantenir correspondència Veg. Terricabras (2010 i 2012: 45–48) i, en general, per a més detalls biobibliogràfics sobre Ferrater Mora, Terricabras / Bardera (2014).

El terme *existencialisme* es documenta a Barcelona ja el 1937 en una ressenya de *Cinq méditations sur l'existence*, de Berdiaeff, en la *Revista de Psicologia i Pedagogia* (Vall i Solaz, 2014: 95). De totes maneres, no es produirà el *boom* existencialista fins que s'apropiï de la tradició existencial el sartrisme i la divulgui en la cèlebre conferència *L'existencialisme est un humanisme*, pronunciada el 1945, l'any de l'acabament de II Guerra Mundial, i publicada el següent (Vall i Solaz, en curs de publicació). Ferrater Mora en tenia un exemplar justament de 1946 amb una dedicatòria autògrafa de l'autor: «À Monsieur José Ferrater Mora très sympathique hommage de J. P. Sartre».² Ferrater Mora incorporarà la tendència existencial (sense oblidar-ne la base fenomenològica) al seu *integracionisme*, juntament amb el pensament logico-positivista i el sociològic (particularment, el marxista o neomarxista) (Vall i Solaz, 1990: 212–217 i 962–963).

■ 2 Europeisme, hispanitat i catalanitat des de l'exili

Condicionat, com altres filòsofs catalans, per l'exili (Mora 1984), Ferrater Mora (1942) va publicar a Santiago de Xile el llibre *España y Europa*, producte en part («la primera mitad aproximadamente») d'una conferència donada el 1941 en aquesta ciutat i l'anterior a l'Havana (Ferrater Mora, 1967: I, 201). Els plantejaments ferraterians de la dialèctica hispanoeuropea estan força marcats per un autor influït per l'esmentat Kierkegaard, Unamuno, que Ferrater Mora cita sovint i la filosofia del qual no trigarà a analitzar monogràficament (Ferrater Mora, 1944c).

En *España y Europa*, es contraposa la «forma de viure» i la «manera de pensar» hispàniques, ambdues «manifestaciones de una existencia que ha procurado en todo momento desarrollarse desde la pasión», al racionalista «pensamiento europeo», també «producto directo de su vida, como lo es todo pensamiento» (Ferrater Mora, 1942: 13, 21 i 25). Si «el existir de España frente a Europa y contra Europa» no ha estat «incompatible con su vivir en Europa» es deu a «este modo de ser, distinto de todos los demás y capaz de concordar o, mejor dicho, de fundirse con todos los demás». Al·ludint a la Guerra Civil, que «es la forma de vivir española», i a la Mundial, reivindica que, «si en el mundo actual acaba por sobreponerse la

2 Es guarda en el fons Josep Ferrater Mora de la Universitat de Girona. Sartre acostuma a fer dedicatòries similars, com, per exemple, «A M[onsieur]. J[osep]. Palau [i Fabre] / hommage sympathique de / J. P. Sartre», en un exemplar de seu *Théâtre*, París: Gallimard, 1947, conservat a la Fundació Palau, reg. 5501 (agraïxo les facilitats de consulta a Alicia Vacarizo; la dedicatòria ha estat reproduïda en Guillamon, 2000: 46).

libertad de la persona –lo único que verdaderamente importa– a esta terrible deshumanización que estamos ahora viviendo, no habrá que olvidar que la lucha por esa libertad esencial comenzó en España» (Ferrater Mora, 1942: 25 i 58).

En el llibre es matisa molt escassament la diversitat hispànica, sense explicitar-ne la plurinacionalitat:

Mi propósito era simplemente mostrar hasta qué punto la vida y el pensamiento españoles son, dentro de su desgarramiento, una unidad que difícilmente puede ser comparada con otras unidades, porque es, por así decirlo, la unidad de las diferencias. (Ferrater Mora, 1942: 58)

Uns vint anys després, Ferrater Mora (1967: I, 201) considerarà *España y Europa* com un «folleto» «inaguantable», de «contenido» «raqúitico» i de «retòrica», per contra, «frondosa», fins a l'extrem que va optar per reescriure'l amb l'estímul de la irritació de la relectura d'aquest «añoso engendro». La recreació es va recollir en *Tres mundos: Cataluña, España, Europa* (1963), juntament amb una reelaboració de *Las formas de la vida catalana*, a la qual ja em referiré, i la reescriptura de *Cuestiones españolas*. Cal destacar que, en la versió anterior d'aquest assaig (1945: 57–58), es remetia a *Las formas de la vida catalana*, en especial al capítol sobre la continuïtat, arran de l'advertiment que seria «sobremanera ridículo que algún español sienta aversión o siquiera indiferencia por la literatura catalana o cualquiera de las manifestaciones de este espíritu en el que hay bastante más de lo que hasta ahora se había supuesto».

Las formas de la vida catalana va guanyar un premi dels Jocs Florals celebrats a Santiago de Xile el 16 de maig 1943, el Concepció Rabell, «al millor llibre de prosa literària [excloent la narrativa i el teatre], inèdit o aparegut des del primer de gener del 1941 al 31 de desembre del 1942». Josep Faulí (2002: 46–49 i 176–177) explica que aquest assaig «és fruit de la pressió de Joan Oliver i el seu grup sobre l'autor, a qui volien ajudar en la migrada situació econòmica». Constituïen el jurat l'actriu Margarida Xirgu (presidenta), Xavier Benguerel (secretari), Eduardo Cruz Coke, Cèsar August Jordana, Ricardo Latcham, Antoni Ramon i Arrufat i Lluís Salvat (vocals). L'obra premiada es va editar l'any següent en aquella ciutat per l'Agrupació Patriòtica Catalana, sota el patronatge del Centro Chileno-Catalán de Cultura, tant en català (Ferrater Mora, 1944b, llibre «enllestit» el 31 de març als «obradores gràfics de la "Imprenta Universitaria"», de Santiago de Xile) com en castellà (Ferrater Mora, 1944a, versió acabada d'imprimir el 15 d'abril a

la mateixa impremta). S'hi indica que es tracta d'una «traducción del original catalán por el autor», el qual, per la seva fidelitat, arribarà a qualificar-la de «servi» (Ferrater Mora, 1963: 10).³

Els respectius pròlegs, obra de l'autor, són diferents. En la versió castellana, Ferrater Mora (1944a: 9–10) emmarca aquest llibre en «una serie que tiene por principal finalidad contribuir a la formación de una historia espiritual de Occidente» (s'hi inclouria també *España y Europa* i una trilogia sobre Unamuno, Ortega i Ors). El llibre té la voluntat d'ajudar a «comprender el carácter particular, irreductible, de cada pueblo para que su unión no sea una fusión informe, sino una compenetración verdadera». Se situa, però, «al margen de toda política» (en el «sentido» «casi siempre bastante mezquino de la palabra», encara que sense renunciar-hi en l'accepció d'«actividad encaminada a suavizar la arisca individualidad de los hombres o de los pueblos»).⁴ Fins i tot, intenta transcendir les disputes ideològiques, «los gritos del combate» (expressió que titula un cèlebre poemari de Gaspar Núñez de Arce). Conscient, però, que els conflictes «tienen su puesto en las relaciones entre los hombres», en al·lusió a la II Guerra Mundial, apel·la a l'eradicació de la «soberbia» de «nuestra vieja historia común».

En canvi, en el «prefaci» «per a catalans», Ferrater Mora (1944b: 9) esclaria que l'assaig havia estat concebut només per a lectors estrangers, però que es va adonar que podria ser útil per als autòctons, perquè «àdhuc pobles com el nostre, que s'orienten en la claredat i en la consciència, viuen una gran part de llur vida com a sonàmbuls», ja que «potser és aquesta una de les tendències ineluctables de l'existència humana». Hi proclama també que l'«anàlisi» que en farà pretén «somoure» Catalunya «en els instants que sembla oblidar la seva pròpia essència i abocar-se a tot el contrari del que podria justificar-la: en els instants que, trencada pel dolor la seva continuïtat, perd el seny i la mesura i manca d'ironia» (Ferrater Mora, 1944b: 9), que, com veurem, creu que són els trets que la defineixen.

No hi van faltar crítiques. Per exemple, Núria Folch (1944–1945) en va fer una dura ressenya des de *Quaderns de l'exili*, de Mèxic, retraient la pretensió de presentar com a «essència» de Catalunya una visió molt distorsionada, tot i que la revista, malgrat alguns plantejaments existencials, tendeix, més accentuadament en molts aspectes, a l'essencialisme (Casacuberta, 1989). El llibre inclús va ser parodiat en *Com han estat i com som els catalans*

3 De les dues edicions se'n van editar 20 exemplars en paper de ploma, numerats de 0 al 19 i signats per l'autor, i 500 en paper comú, sense numerar.

4 Sobre l'actitud política de Ferrater Mora, veg. Terricabras (2014).

(1968), de Rodolf Llorens i Jordana (2009; i Cuscó, 2002 i 2014), exiliat també a Sud-Amèrica que ja havia estraftat *La ben plantada* i *Grandeza y servidumbre*, d'Eugeni d'Ors, en *La ben nascuda* i *Servidumbre y grandeza de la filosofía*, respectivament.⁵

■ 3 La censura

Ferrater Mora, tot i la condició d'exiliat i la resistència, encara que «amable» (Dalla, 2015), al franquisme, va ser tractat amb cert respecte pel règim, afavorint-ho el seu prestigi internacional. Amb tot, l'1 d'octubre de 1948, si bé accepta que «Aymà publicui les *Formes* en les condicions econòmiques insinuades», dubta que en sigui permesa l'edició (Oliver / Ferrater Mora, 1988: 29). L'editor fins i tot va desestimar de sol·licitar-ne el permís (Samsó, 1995: II, 283–284). L'1 de febrer de 1959 Ferrater Mora amenaçarà que, si «no es decideix» a publicar un llibre de Xavier Benguerel prologat per ell, el donarà «a la competència», al «venerable» Cruzet (Oliver / Ferrater Mora, 1988: 122), a la Selecta. És el que havia fet amb *Les formes de la vida catalana*, assaig editat el 1955 per aquesta editorial, juntament amb altres sobre Catalunya.

El 29 d'octubre de l'any anterior Josep Miracle n'havia presentat la petició, i el 3 de desembre el llibre va ser autoritzat, gràcies a l'informe emès dos dies abans pel censor José de Pablo Muñoz, que deu ser l'autor de les «estampas de guerra» *Aquellas banderas de Aragón* (1942):

Se trata de una obra de aire filosófico que analiza varias virtudes del pueblo catalán, tales como la continuidad, la medida, el «bon seny» o sentido común y la ironía. Resalta la condición mediterránea de Cataluña y a ello atribuye sus virtudes.

Estudia especialmente la personalidad filosófica de Eugenio de Ors, Maragall, Riba y Carner, observando que su mérito principal ha consistido en armonizar la belleza literaria y la poesía con el sentido filosófico de las cosas.

Tiene algunos ribetes intencionales catalanistas, pero, como este trabajo no tendrá gran difusión y por otra parte en 1947 [sic] ya se publicó parte de ellos, PUEDE PUBLICARSE.⁶

5 Veg. també «Els anuncis d'Estrella Damm, les antifomes de la vida catalana», de Damià Bardera Poch (2013 i 2015).

6 Expedient de censura guardat a l'Archivo General de la Administración amb la signatura 21–10885–06412. A més dels que citaré, s'hi conserven també els de les dues primeres edicions del llibre per Edicions 62 (73–07218–03857; 73–0767–10368, respectivament), que es van autoritzar sense cap comentari. Corregeixo les abundants faltes d'ortografia dels informes, però no els solecismes. Aquest ha estat editat també per Clotet / Torra (2010: 62).

Tot i que la qüestió catalana era delicada, el fet d'haver-se editat el llibre, encara que l'única edició prèvia fos a l'exili, en facilita, doncs, l'autorització, igual que el caràcter filosòfic i l'absència de referències polítiques concretes. Ni se'n va demanar cap modificació. Entre les diverses versions en català de *Les formes de la vida catalana*, he detectat només canvis ortogràfics, estilístics o de matis (Ferrater Mora, 1944b, 1955, 1960, 1973, 1980 i 2012).⁷

Ferrater Mora, en una carta a Joan Oliver del 27 de novembre de 1959, en què li agraeix la revisió d'un escrit («La catalanització de Catalunya») que pensa afegir a la tercera edició del llibre, li comenta que Cruzet el portarà a censura «esperant la benevolència del llapis vermell», perquè «retallar el que ja estava una mica retallat [si de cas, per ell mateix] seria una mostra de zel excessiu», si bé «gens infreqüent» (Oliver / Ferrater Mora, 1988: 125 i 129).

Els temors no eren infundats. El 17 de desembre Josep Miracle en va sol·licitar l'autorització bo i remarcant que no s'hi havia introduït cap més canvi que l'afegit del nou assaig. L'esmentat censor, amb data del 16 de gener de 1960, en va fer un informe similar a l'anterior, però exigint una supressió no demanada el 1955:

Se trata de un ligero ensayo de aires filosóficos sobre algunas virtudes del pueblo catalán, tales como la continuidad, el buen sentido, la medida, amor al realismo de las cosas y a la verdad y la ironía. Mantiene la teoría de que el lenguaje no es importante, sino que más bien tiende a desaparecer ante las crecientes ideas de universalidad o supranacionales. Lo importante para el catalán es el temperamento. Finalmente dedica unas páginas a Maragall, Carlos Riba, Carner, Eugenio d'Ors y también al patrón SAN JORGE. Debe eliminarse el párrafo subrayado en la p. 38.⁸

7 Entre altres variants, potser a fi d'evitar la repetició tres cops del terme «nacionalisme» en un mateix paràgraf (Ferrater Mora, 1944b: 13) i de precisar-lo, se substitueixi una vegada per «xovinisme» i una altra per «exaltació de la terra» (des de Ferrater Mora, 1955: 21). En l'inici de l'apartat «La continuïtat» (Ferrater Mora, 1955: 30), es prescindirà de l'incís «ja que ara ens és impossible de parlar de matèria tan delicada», referit a l'«esperit», i és reduirà la juxtaposició «la seva essència, la seva ànima o, per dir-ho amb una expressió per a mi molt més significativa, la seva entranya» (Ferrater Mora, 1944b: 21) al segon sintagma nominal. Per tant, s'hi suprimirà el terme «essència» i una certa dilució de l'espiritualitat, que podia ferir susceptibilitats religioses. «L'entranya» és una imatge unamunesca, com revela la segona versió castellana (Ferrater Mora, 1963: 84). Es mantindran també aquestes supressions en les edicions catalanes no censurades. No és exacte considerar que el llibre «se reimprimió en 1956[1955] y volvió a las andadas en 1960» «con imperceptibles erosiones y varios notorios agregados» (Ferrater Mora, 1963: 10).

8 Aquest informe també ha estat editat per Clotet / Torra (2010: 62–63).

El passatge marcat correspon al final de la citació de Waldo Frank, que desapareix a partir de l'edició de 1960:

«La vida d'aquest poble no resisteix: retorna. Retornà del domini de França, de la tortura d'Aragó i del poder de Castella. Retornarà sempre, perquè és com la primavera fugaç que es renova» (Ferrater Mora, 1944b: 94 i 1955: 122)

Ferrater Mora no va precisar que provenia de *Virgin Spain*:

This life does not resist: it returns. France mastered the Catalans: and they returned. Aragon used them ruthlessly in war: they returned. Castile stifles and racks them: they are returning. For they are like the Spring, the evanescent Spring – which returns. (Frank, 1926: 259)⁹

Citarà més àmpliament aquest passatge Josep Trueta (1946: 81) en *The Spirit of Catalonia*, com a culminació també del seu llibre. En canvi, Ferrater Mora no recuperarà la citació en les edicions catalanes sense censura, mentre que es mantindrà en totes les castellanes, cosa que fa pensar que es va oblidar de restituir-la.

A l'abril, Josep Miracle va enviar la galerada de l'esmentada pàgina, amb la indicació que s'havia eliminat el text censurat, per bé que no havia estat així, segons anotacions del 16 i del 18 de maig en l'expedient, sinó que fins al 13 de juny no es va presentar una «hoja con la tachadura efectuada». L'endemà se'n va proposar ja l'autorització, però no es produirà fins al 9 de juliol, després d'un altre informe del 28 de juny de Salvador Ortalà:¹⁰

Un estudio sobre la idiosincrasia catalana y sobre algunos temas catalanes. El tono y el estilo son siempre elevados, sin ensuciarse en mezquindades, sino enfocando el tema desde la conveniente altura para distinguir lo accesorio de lo esencial. Si en conjunto puede afirmarse esto, también en el detalle la obra es afortunada. Solo hay que cuidar de lo tachado en la pág. 38, rectificado en galerada, de forma que suprima en la impresión definitiva el párrafo censurado. CON ESTA SALVEDAD PROCEDE LA AUTORIZACIÓN.¹¹

Ferrater Mora, en una carta del 18 de juliol de 1962, va explicar a Joan Oliver que, a proposta d'[Antoni] López Llausàs, per a una col·lecció de la qual ignorava el director, traduïa al castellà «*Les formes de la vida catalana i altres proses més o menys conegudes*» (Oliver / Ferrater Mora, 1988: 142–

9 Sembla que Ferrater Mora parteix, però, de la traducció castellana de León Felipe (Frank, 1927: 235–236).

10 Per altres informes, suposo que el segon cognom és «Navarro». Deu tractar-se del jurista.

11 Aquest informe també ha estat editat també per Clotet / Torra (2010: 63).

144). No va recordar que n'existia una versió castellana (Ferrater Mora, 1944a) fins que ja n'havia «enllestit la meitat», però, encara que va demanar «a un amic de Bryn Mawr» que li enviés «el text castellà» si el trobava, ho va fer «sense la intenció d'aprofitar-lo gaire», perquè creia que els llibres milloren en refer-los:

El contingut s'assembla bastant a l'original, però la forma de les *Formes* ha esdevingut més tallant i menys retòrica. Es veu que un es fa vell i la retòrica no li prova.

L'editorial de López Llausàs, Edhasa, va editar *Las formas de la vida catalana* en l'esmentat *Tres mundos* (Ferrater Mora, 1963: 75–176), de la col·lecció «El Puente» (Gerhardt, 2011), dirigida per Guillermo de Torre. El 25 de desembre de 1962 el censor «M[iguel]. de la Pinta Llorente», agustí especialista en la història de la inquisició, havia dictaminat:

Conjunto de notas sobre los temas anunciados. Cataluña debe «catalanizarse» viene a decir el autor para europeizarse, pero se soslaya todo separatismo y se defiende la unidad de expresión lingüística. Sobre España y Europa diserta luego considerando que los españoles, soslayadas «derechas» e «izquierdas», deben, en lo que se refiere a la vieja historia, «defendella» y «enmendalla».¹²

Las formas de la vida catalana es van recollir en les *Obras selectas* (Ferrater Mora, 1967, I: 199–308) i es van reeditar, amb algunes modificacions, amb altres assaigs de temàtica catalana (Ferrater Mora, 1987).

■ 4 Els plantejaments existencials de *Les formes de la vida catalana*

Ferrater Mora (Giner, 1984: 174) reconeixia una «excessiva idealització» en aquesta obra i remarcava que havia enfocat la qüestió diferentment en altres assaigs, però reivindicava que el mètode «“idealtípic”» «ha tingut la seva funció com a punt de partença d'un debat» i el considerava complementari «de les possiblement més substancioses indagacions econòmiques i sociopolítiques». En les *Formes de la vida catalana* (Ferrater Mora, 2012: 40), relaciona la catalanitat amb la hispanitat, la mediterraneïtat i l'europeïsm, que són també diversos i evolucionen, tot i que el món hispànic es manté força al marge de la història, com havia mirat d'explicar en *España y Europa*.

12 Archivo General de la Administración, expediente 21–14321–06908. S'hi guarden també els de les *Obras selectas* (21–18080–00067) i els d'altres llibres de Ferrater Mora. Carlos Nieto Blanco (2010: 153) ha remarcat igualment que la catalanització de Catalunya «supone lisa y llanamente “Europeizar”».

Els referents poden ser molt diversos, dels filosòfics –entre els quals no podria faltar Ortega i Gasset (Ferrater Mora, 2012: 78)– als científics. Per exemple, es considera que «la continuïtat de la vida catalana segueix, més aviat que el model del transformisme de Darwin, l'esquema de l'evolucionisme d'Hugo de Vries» (Ferrater Mora, 2012: 42). En canvi, no s'expliquen fonts antropològiques.

Els deutes noucentistes (sobretot orsians) de l'obra, són, però, particularment evidents (Fuster, 1995: 272; Ponsatí i Murlà, 2005). Tanmateix, tot i reivindicar Ors com a mestre, se'n distancia en alguns aspectes en un estudi anunciat, com hem vist, en el pròleg de *Las formas de la vida catalana* i publicat en *Germanor* 503 (gener 1946), 24–27, i 504 (febrer 1946), 24–27 (Ferrater Mora, 1948: 71–89 i 1967: I, 189–197; Torregrosa / Nubiola, 2010). D'altra banda, relaciona Ors amb l'existencialisme, tot i que s'hi va oposar quan se'n va produir l'apogeu sartrià (Vall i Solaz, 1996: 159):

El caràcter instrumental de la raó, que serà portat fins a l'extrem pel pragmatisme, i àdhuc per certes formes de l'existencialisme, és enèrgicament destacat per l'Eugeni d'Ors, qui sembla orientar-se en aquesta seva primera època vers un biològisme i fins i tot vers un psicologisme contra el qual acabava de disparar els seus primers certers trets un dels grans veritables filòsofs de l'època: Edmund Husserl. (Ferrater Mora, 1948: 79)

Tot i els plantejaments en part essencialistes de Ferrater Mora, no n'hem d'oblidar la voluntat de fonamentació existencial. Fa servir el terme «essència» i derivats, però ironitzarà sobre el mot en el pròleg a la darrera segona castellana (Ferrater Mora, 1963: 83):

Aunque aquí se describen, analizan y manipulan «esencias», éstas no tienen ninguna obligación de existir. Mas ahora nos topamos con una de las curiosidades de la filosofía: que aunque las «esencias» no existan puede hablarse lo más bien de ellas. Que es lo que se trataba de demostrar.

Ferrater Mora (2012: 38–39) reconeix que, mentre que la «visió fisiològica» requereix una perspectiva objectiva, «la vida humana només sembla poder ésser ben compresa quan és viscuda», «des de dintre», perquè no pot sinó «transposar en conceptes les experiències que ha tingut d'aquest viure». De fet, com s'ha repetit, el llibre retrata també alguns trets característics de l'autor. No sense «certes reserves», aplica classificacions individuals a les col·lectives (Ferrater Mora, 2012: 42). Té present també la historicitat, però «no es tracta de reconstruir la història d'un poble, sinó de perfil·lar la seva forma de vida, la qual, encara que forjada en el curs de la histò-

ria, acaba per conformar tota la història», de manera que «[l]a història i la forma de vida històrica catalanes les trobem reunides en la seva forma quotidiana de viure» (Ferrater Mora, 2012: 47).

Pel que fa al títol, escull «vida» (en lloc d'«existència», tot i que emprà també aquest mot). Contrasta que el terme sigui tan definitori de la condició humana amb el gentilici. De totes maneres, Ferrater Mora (2012: 101) reconeix que «la vida catalana és, com tota existència humana, últimament irreductible», per la qual cosa el seu propòsit no és «comprendre-la», sinó «descriure-la». D'altra banda la seva «descripció de l'existència catalana» és «una, entre les moltes possible» (Ferrater Mora, 2012: 39). Sovint utilitza la noció de *possibilitat*, a vegades en un sentit més aviat lògic, però també d'altres amb connotacions kierkegaardianes.

No sense desconfiar de les «classificacions esquemàtiques», aplicant a «la vida catalana» la distinció entre «existència» «oberta, sempre disposada a la renovació», i «tancada», que l'influent vitalista espiritualista Bergson relaciona amb «les dues fonts de la moral i de la religió [*Les deux sources de la morale et de la religion* (1932)]», conclou que «sembla consistir en un equilibri perpetu entre el clos i l'obert, entre l'egoisme i el sacrifici», «com la sardana ens simbolitza» (Ferrater Mora, 2012: 31–32).¹³

Caracteritza el tarannà català predominant amb «virtuts», que, recordant el sentit etimològic de 'força', serien com a «idees-fuerzas» (Ferrater Mora, 1963: 80: 14). Es tracta de quatre formes radicals «de l'existència», de «fonamentals maneres d'ésser», «que li han semblat sobresortir i excel·lir damunt les altres», encara que no són pas úniques, exclusives, independents o absolutes: la continuïtat, el seny, la mesura i la ironia, el «compendi» de les quals seria la «humilitat» (Ferrater Mora, 2012: 28–29 i 39–40). Conscient que les virtuts poden esdevenir vicis, es detura a advertir, però, dels perills del pecat capital de la «supèrbia», rebutjant plantejaments supremacistes (Ferrater Mora, 2012: 34–36).

La primera forma de vida, la continuïtat, seria «tan evident» a Catalunya que hi «senyoreja per damunt de totes» (Ferrater Mora, 2012: 52), encara que es manifesta en altres pobles i, en particular, forma part del «llegat» occidental (Ferrater Mora, 2012: 44). De fet, s'oposa parcialment als temperaments dels àmbits en què s'inclou, complementant-los:

13 Es valdrà també de Bergson per a remarcar que el que defineix «un grup d'éssers vivents» no és «la possessió de certs caràcters, sinó la seva *tendència* a accentuar-los» (Ferrater Mora, 2012: 40).

Si, enfront del món europeu i del món mediterrani, el català posseeix una ànima in-subornable a la història i que es proposa salvar per damunt de les ruïnes de la història, té enfront del món hispànic una història que aspira a posseir sentit i integrar-se amb la seva ànima de manera que sembli la seva manifestació inevitable. (Ferrater Mora, 2012: 47)

La continuïtat es manifesta, tant en la «història col·lectiva» com en l'«existència individual», «en una existència que sembla voler potenciar fins a l'infinit totes les formes de continuïtat possibles, que sembla voler ésser una exaltació de tota la realitat contínua» (Ferrater Mora, 2012: 47–48).

Els clars referents orsians s'evidencien en recordar la repetida canonització d'aquesta forma de vida per Ors: «La Santa Continuïtat». El Pantarca, però, havia explicitat el referent de Kierkegaard en diverses glosses sobre aquesta virtut, si bé distorsionant-lo d'acord amb els seus interessos (Vall, 1996: 157–158). No menys orsiana és la defensa de la «tradició», que podria remuntar-nos fins i tot a Josep Torras i Bages, però Ferrater Mora (2012: 48–49) adverteix que no ha de ser un impediment per al progrés, de manera que «el passat es descobreix» «a poc a poc, ensems que la vida fendeix el futur»:

Aspirar a la continuïtat de la vida significa primordialment voler que la vida tingui sentit, és a dir, que cada un dels seus actes pugui ésser comprès en funció de la totalitat de la vida.

Fins i tot, la continuïtat no exclou freqüents «revolucions més ràpides i violentes», però una «consciència vigilant fa possible que no es comenci cap nova acció sense que les accions passades hi estiguin presents» (Ferrater Mora, 2012: 49). Aquí introdueix la idea de «treball», amb un enfocament també força orsià:

És també condició de continuïtat, no sols en el sentit que tota labor es fonamenta en una tradició artesana, sinó també i molt particularment en el sentit que només el treball fa possible acabar el que és inacabat, perfeccionar el que és imperfecte. (Ferrater Mora, 2012: 50)

El treball es vincula, a més, amb la «individualitat» (Ferrater Mora, 2012: 52), idea que s'amplia en la versió castellana, relacionant-la més explícitament amb «la independència humana» (Ferrater Mora, 1963: 100).

«L'essència» de la continuïtat és la «consciència», perquè en la seva «claredat» «ens es donat el passat íntegre i com resumit en el present», de manera que «el nou acte no aparegui com a cosa brollada de l'obscuritat i del no-res» (Ferrater Mora, 2012: 52–53). Sense ella, doncs, «el món perd»

«consistència i fermesa» (Ferrater Mora, 2012: 53). En la segona versió castellana (Ferrater Mora, 1963: 101), s'introdueix un afegitó que desenvolupa la interpretació existencialista d'aquests passatges, però distanciant els catalans i, per tant, ell mateix, en el fons d'aquesta actitud:

Es el mundo de la angustia y del palpito, un mundo que es apenas mundo, porque jamás puede estarse en él como «en casa». Los catalanes –quiero decir algunos catalanes– pueden hablar muy en serio de angustias más o menos «existenciales». Hasta pueden jurar y perjurar que sólo de la angustia de la nada surge la realidad verdadera del mundo. Pueden decir todo lo que quieran. Pero a la hora de la verdad los vemos quedarse –si se quiere, «ontológicamente»– en casa. Los vemos abrir los ojos y extender las manos para ver y palpar el mundo. Sobre todo, los vemos proyectar su conciencia hacia su presente y su pasado para asegurarse de que no andan por los terrados como sonámbulos. No sería imposible, pero sería largo, demostrar que todas estas actitudes son función de esa forma de vida que he intentado esbozar: la continuidad.¹⁴

La continuïtat és una «reposada i serena consciència», però, «com tota consciència», s'adquireix en «el tracte constant i quotidià amb el dolor» (Ferrater Mora, 2012: 54). Aquesta darrera afirmació, que s'atribueix imprecisament a «un filòsof», sona bastant unamunesca i, en darrer terme, kierkegaardiana. Per exemple, Unamuno (1976: 132) afirma que «el dolor es el camino de la conciencia».

La consciència «fa possibles» també les altres formes de vida catalana, en la mesura que no «són sinó una manera de revelar-se» (Ferrater Mora, 2012: 54). La segona és el seny (terme que renuncia a traduir al castellà en la segona versió, però que havia traduït provisionalment com a «sensatez» en la primera), que relaciona, sense coincidir-hi plenament, amb la «prudència», que no sols implica «moderació», sinó «previsió del que pot succeir entre diverses possibilitats», l'«enteniment», que suposa un «domini de si mateix», la «discreció» i la «circumspecció», que comporta mirar «l'entorn» i calibrar les «possibles conseqüències» de les nostres accions (Ferrater Mora, 2012: 57–59).

A diferència del «sentit comú», que «no és ni tan sols el sentit de tots», «perquè ningú no l'ha pogut revivre ni renovar», el «caràcter» «fonamental» del seny consisteix a:

Ésser el resultat de les experiències personals i àdhuc d'aquelles experiències que, provinents del contorns i com a patrimoni de la col·lectivitat, poden ésser individualment reviscudes. (Ferrater Mora, 2012: 60)

14 Entre les modificacions de Ferrater Mora (1987: 30), destaca el reemplaçament del present pel *pretérito perfecto*, fet que allunya els plantejaments existencialistes.

La filosofia no té per què coincidir amb el sentit comú, com pretenia Hegel, mentre que el seny hi condueix i n'és «el principi», sigui quina sigui la tendència filosòfica, perquè respon al «sentit individual» amb què «l'home aprèn el món quan cap ciència escolàstica no ha interposat entre la realitat i la seva visió la boira del concepte» (Ferrater Mora, 2012: 66). El català és fins i tot «antiespiritualista», en el sentit que no entén l'«esperit» com «tot el que dissol el món i redueix a l'eternitat el temps», sinó com una «realitat en certa manera consubstancial amb les coses», gairebé corpòria, la qual no nega ni la temporalitat ni la «matèria» (Ferrater Mora, 2012: 64).

El seny, atesa «aquesta capacitat que té d'inserir-se en tots els continguts de l'existència, aquesta possibilitat d'introduir el bon sentit àdhuc en aquelles coses més despullades de sentit», es vincula, a més de fer-ho a la «saviesa» o la «raó», a la «moralitat» (Ferrater Mora, 2012: 66–67 i 70). La idea d'absurd plana en les reflexions, sense voler, tanmateix, magnificar-la, ans constrènyer-la. El seny té, però, un punt d'«utopia», perquè el seu «ideal» és «perseguir el que és just, convenient i correcte, encara que aquesta persecució sigui en alguns instants l'acció més insensata que hom pugui imaginar» (Ferrater Mora, 2012: 68 i 70).

Ser «home de seny» és de les «coses que determinen» més «decisivament la vida humana», perquè comporta una renúncia a «des immenses possibilitats que radiquen en altres formes de vida» (Ferrater Mora, 2012: 71). L'experiència del seny se situa entre «l'existència puritana» i la «romàntica» o «fàustica», a causa de la mesura (Ferrater Mora, 2012: 60–65), la forma de vida desenvolupada en el capítol següent. S'hi insisteix a vincular-la al seny i a la continuïtat, amb la diferència que, tot i respondre a una «tendència general», és més individual que col·lectiva, encara que també «el poble de Catalunya» es pot considerar que és «mesurat», amb el benentès que se'n pot ser «en la desmesura i la violència» (Ferrater Mora, 2012: 74–75).

El mètode «per a dilucidar què és la mesura i com es reflecteix en l'existència humana» ha de ser diferent, perquè no té un «contingut determinat» (Ferrater Mora, 2012: 74–75). A més d'adscriure-la al «món mediterrani», la defineix com una «imitació», però no purament reductiva, ja que la voluntat que «tot tingui límits» implica que «res no sigui realment exclòs»:

L'home mesurat és el que admet el «sí» i el «no» en totes les coses, el que, en limitar-ne algunes, fa possible que les altres penetrin en l'àmbit de la seva existència. Dir «En res, massa» és dir, en el fons, «Una mica tot». D'ací que la mesura, expressió per una banda de la negació i de l'empetiment, sigui, per l'altra, manifestació de l'engrandiment i de l'afirmació. (Ferrater Mora, 2012: 76–78)

La mesura s'associa al gust per la «concreció», que dona peu a un excurs il·lustratiu sobre l'art català, encara que es manifesta també «en el camp de l'afecció i en el sector de la intel·ligència», en que l'home mesurat «reconeix la raó i la manca de raó» tant del «romàntic» com de l'«utilitari» (Ferrater Mora, 2012: 79–87). En la versió castellana, a més d'abundar més en la contraposició entre apol·lini i dionísic (Ferrater Mora, 2012: 77) i explicitar el referent de Nietzsche i dels seus deixebles Erwin Rohde i Jacob Burckhardt, afirma que els catalans «entienden lo concreto bajo especie universal y viceversa», com si fossin «discípulos de Hegel —o de Husserl», si bé a diferència d'aquests filòsofs, desconfien de l'abstracció (Ferrater Mora, 1963: 118–121).

La mesura és «molt semblant al seny» i suposa «ahora participació i allunyament, contínua oposició a tota realitat imperiosa i absoluta» (Ferrater Mora, 2012: 87), actitud que la vincula a la darrera virtut. Com l'acció, la ironia és el «mètode emprat a fi d'emplenar d'alguna manera el buit insuportable de la nostra existència», «quan estem desesperats», de «combatre la tragèdia de l'existència» (Ferrater Mora, 2012: 92–93), el *sentido trágico de la vida*, per a dir-ho més unamunescament. «Sorgida de la desesperació i de la crisi, representa un pas decisiu per tal d'ultrapassar-les» (Ferrater Mora, 2012: 97–98).

La «ironia catalana», d'una banda, «concorda», «en el fet que no fereix ni lacera», «amb la intel·lectual» (sobretot la francesa), que, com tendeix al «joc de l'enteniment», «passa al costat dels homes i de les coses una mica esquivada», no serveix «per a emplenar l'existència, sinó per a ornar-la i esbargar-la»; d'altra banda, «en el fet que transforma i modifica», «s'avé amb la castellana», bé sigui l'«amarga i desesperada» de Quevedo o la «lluminosa» de Cervantes, que porta a «fer-nos estimar els homes» i voler «salvar-los» (Ferrater Mora, 2012: 93–94).

Es relaciona, però, amb l'«individualisme» català, en el sentit que vol «conservar, més enllà de tot ordre i de tot govern, el domini sobre si mateix» (Ferrater Mora, 2012: 95–96). Com s'explica en la versió castellana, «el perenne enemigo de la ironía de referencia es siempre algo “colectivo”», en la mesura que «cuando los seres humanos se juntan para alguna empresa en la que creen a pies juntillas» cauen en «la exaltación, la desmesura, el desequilibrio, el delirio» (Ferrater Mora, 1963: 136).

La ironia, «allunyada del mer escepticisme i del simple egoisme», pot ser, provisionalment, «l'aspiració a una fe», però, com que «és una purificació, una depuració de l'experiència i, per tal motiu, una manera d'eliminar-ne tot el que és inautèntic, indigne de crèdit i confiança», no pot consistir

«a abocar-se sobre la primera cosa vinguda» (Ferrater Mora, 2012: 93). Aquest darrer passatge se cita en l'assaig «La ironia» (Ferrater Mora, 1946: 48–49), en què, similarment, s'afirma que aquest recurs «constituye, consciente o indeliberadamente, un esfuerzo para morder efectivamente sobre la existencia humana», perquè «como todo lo que afecta verdaderamente al hombre» «implica una moral, y aun es ella misma, sin saberlo, una moral», «no un puro y estéril juego de la inteligencia».

Ferrater Mora (1946: 51) li atribueix una doble funció «dentro de la existencia humana», que la diferencia del cinisme:

Por un lado, socava o, mejor dicho, ayuda a socavar esta misma existencia, y en tal sentido contribuye a la desarticulación de las creencias que hacen, literalmente hablando, tal vida posible. Por el otro, humaniza la existencia y las mismas creencias de que se compone no sólo en virtud de su final eliminación del fanatismo, sino también y muy especialmente porque hace que la fe, inevitablemente humana, pueda ser humanamente aceptada por el hombre.

Ferrater Mora (1946: 53) vincula la ironia, però, a «la eliminación de todo lo falso», a l'«autenticidad», una actitud valorada, entre d'altres, per Heidegger i Sartre.

Procurant de recompondre la «unitat», descomposta en l'anàlisi, Ferrater Mora (2012: 100–102) interrelaciona les quatre virtuts i, apel·lant especialment a la continuïtat, defineix «l'existència catalana» com a «aquella forma d'ésser que s'afanya amb delit en allò que potser consisteix l'essència mateixa de la vida humana, però que ella potencia fins a l'infinit: a perdurar».

■ 5 La identitat col·lectiva en els assaigs posteriors

Alguns altres escrits més madurs sobre la qüestió nacional matisen o complementen *Les formes de la vida catalana*. Així, en les «Reflexions sobre Catalunya», aplegades amb aquest assaig a partir de l'edició de 1955 (Ferrater Mora, 1955: 123–136) i, en versió castellana, en *Tres mundos* (Ferrater Mora, 1963: 143–153) i en les *Obras selectas* (Ferrater Mora, 1967: I, 276–281), desenvolupa la idea de *possibilitat*, entroncant, mitjançant la continuïtat, passat i futur:

Catalunya –hom diu sovint– «ha pogut ser», però «no ha estat»: vet aquí, es pensa, l'arrel última i més pregona de totes les seves desgràcies. Les preguntes que es fan molts catalans tan bon punt es posen a meditar sobre la seva història són d'aquesta mena. «¿Què hauria passat si en aquell determinat moment els esdeveniments haguessin pres una altra ruta?» «¿Quina hauria estat la nostra sort si per atzar el que no s'ha esdevingut

hagués pogut esdevenir-se?» No ens enganyem: en aquest *si*, en aquesta aparentment insignificant, però ben traïdora proposició condicional, habiten alguns dels més recòndits secrets espirituals del nostre poble. Perquè, en efecte, si no s'hagués esdevingut això o allò, aquell procés o aquell fet, aquella pau o aquella baralla, Catalunya hauria pogut ser cosa molt diferent del que ha estat fins ara. (Ferrater Mora, 2012: 105–106)

Ferrater Mora (2012: 106 i 110), però, conclou que, com que «allò que hauria pogut succeir no ha succeït; allò que hauria pogut passar ha quedat com una mera possibilitat de la qual cap realitat no ha emergit», no serveixen de res les lamentacions i adverteix que «la mera existència necessita esforç, i sense aquest esforç tots els futurs amb què Catalunya pogués mentalment comptar» serien atzucacs. Enfront de la «passivitat» de l'«actitud dinàmica», que «suposa que la realitat té caràcter llisquent i imprevisible» i, per tant, cal adaptar-s'hi «contínuament», i de la «violència» de l'«actitud estàtica», que pretén sotmetre-ho tot al «programa», proposa d'adequar la «teoria» a la «realitat», però tenir present que aquesta té «flancs» per on pot ser «esperonada» (Ferrater Mora, 2012: 111–113).

Ferrater Mora (2012: 152), en «La catalanització de Catalunya», que es va afegir a *Les formes de la vida catalana i altres assaigs* a partir de l'edició de 1960 i que el mateix any es va publicar en versió castellana, amb el títol «Sobre una cuestión disputada: Cataluña y España», a París, en *Cuadernos del Congreso por la Libertad de la Cultura* 42 (maig–juny), p. 4–54 (Ferrater Mora, 1963: 155–176 i 1967: I, 282–292), tot i distanciar-se, d'acord amb la seva trajectòria, dels «monolingüistes frenètics», va proclamar:

La personalitat catalana pot manifestar-se amb plenitud només per mitjà de la seva llengua. Quan aquesta reula, l'altra es marceix, es malmet, es vicia, retrocedeix la manera de ser pròpia de Catalunya. El català deixa de ser català. Direm que, després de tot, això no és tan deplorable? No ho seria si, en deixar de ser català, o en ser-ne menys, el català no deixés també simplement de *ser*.

Desmarcant-se del «separatisme», que, en unes circumstàncies molt diferents de les presents, creu «una malaltia tan vuitcentista com el nacionalisme i el centralisme» manifestada només en «alguns instants efímers de mal humor», considera la catalanització com la «darrera oportunitat històrica de fer dels catalans “bons espanyols” i dels espanyols “bons europeus”» (Ferrater Mora, 2012: 161), procés d'uropeització en què «el folklorisme a ultrança pot fer més nosa que servei» (Ferrater Mora, 2012: 159).

En unes declaracions per a la revista valenciana *Teorema* (Ferrater Mora, 1972: 107), fa, però, una aferrissada defensa dels drets dels catalans basant-

se en un enfocament de la llibertat pròpia i aliena que pot recordar vagament Sartre:

El problema catalán es un problema de libertad. En este sentido está ligado al problema de las otras naciones peninsulares. Los catalanes necesitan ser libres —no solo lingüística, sino socialmente—, pero también lo necesitan «los otros». Apoyar-se unos a otros en esto no me parece ceder nada de la propia personalidad histórica y cultural. Los no catalanes, por otro lado, no serán nunca libres si no dejan libres a los catalanes; esto parece una paradoja, pero es una verdad de sentido común.

Tot i que aquest comentari moral es recolza en el decurs de la història, Ferrater Mora, evidentment, poc podia imaginar la gran significació específica que cobrarien aquestes paraules en la situació actual.

En no gosar negar la unió espanyola, ha d'optar per la paradoxal «unidad de las diferencias» citada, en què perduren «idees» de les primeres obres (Ortega Villalobos, 2000: 389), tot i prescindir-ne d'algunes i mirar de reenfocar-ne d'altres. Ferrater Mora (1967: I, 301–302), en l'assaig «Unidad y pluralidad» (editat el 1965 en *Panoramas* 17, setembre–octubre, p. 79–94, i en el llibre col·lectiu *Esa gente de España...*, Mèxic: Centro de Estudios y Documentación Sociales, p. 89–102), s'ha de plantejar inclús per què «la idea de “federalismo” —y la idea concomitante de “pluralinacionalismo”— ha causado tanto terror en España», de manera que, «si la vida y la historia de un país no fueran cosa tan seria, uno se preguntaría si no ha habido simplemente un *malentendu*», terme que, emprat en francès, fa pensar en la cèlebre peça de Camus.

Accentuant la universalització, Ferrater Mora tracta el tema de la col·lectivitat en obres de caràcter més universal i amb una fonamentació sovint ètica, com, *El hombre en la encrucijada* (1952), *El ser y el sentido* (1967), *De la materia a la razón* (1979), *La filosofía en el mundo de hoy* (1959), a més d'algunes entrades del seu cèlebre *Diccionario de la filosofía* (1941, primera versió). Ferrater Mora (1983: 85–86), en la seva participació en el cicle de *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana* organitzat per la Generalitat de Catalunya, nega, però, l'existència d'una «cultura universal», encara que hi hagi «trets comuns» entre els homes i entre les cultures. En ser investit doctor *honoris causa* per la Universitat de Barcelona el 13 de maig de 1988, va advocar per la pluriculturalitat (Ferrater Mora, 2012: 142).

■ 6 Conclusió

Ferrater Mora procura integrar, pragmàticament, catalanitat, hispanitat i europeisme, però reivindicant la pluriculturalitat, que vincula, sovint de manera tàcita, al federalisme. Mentre que no van mancar crítiques a *Les formes de vida catalana* a l'exili, on va sorgir l'obra, la censura va tractar-la, igual que altres escrits de Ferrater Mora sobre Catalunya que s'aniran afegint al mateix volum, amb una considerable indulgència —en contrast amb el tema—, perquè ja s'havia editat, per la prudència política, per la manca de provocacions ideològiques, pel caràcter filosòfic, pel prestigi internacional de l'autor... La seva proposta hispànica va ser valorada per alguns intel·lectuals, com Américo Castro (1991: 23), que li va reconèixer la «superación del localismo», «de las limitaciones de horizonte tan frecuentes en quienes siguen apegados a las circunstancias regionales o nacionales de su propia vida». Helio Carpintero (1967: 184) assenyalava que, «en términos muy generales», en la «primera colección de ensayos» de Ferrater Mora sobre la hispanitat predomina «una vocación teórica que exige para su cumplimiento entrega a las abstracciones de la ciencia y la filosofía», mentre que, «en sus escritos subsiguientes», preval «su aproximación con mirada especulativa, que no ha abandonado nunca, hacia los hechos histórico-sociales que reclaman su atención».

Com remarca Jordi Gracia (2012: 55), l'assaig *Les formes de la vida catalana* va distorsionar la «figura» de Ferrater Mora, «fonent-la amb l'ideòleg de la catalanitat que no era, o ho era d'una manera abstracta». Per tant, l'entroncament de les reflexions identitàries amb altres aspectes del seu pensament mitjançant una interpretació més existencial imbrica millor aquesta obra amb la resta. D'altra banda, és interessant, fins i tot filosòficament, que Ferrater Mora es plantegés la catalanitat com a concreció de la condició humana i algunes de les seves observacions sobre la qüestió són encara útils, per damunt de les diferències històriques i de les discrepàncies polítiques. Convé tenir present també, que, amb arrels anteriors, *Les formes de vida catalana* es va gestar en l'expatriació, després de meditar sobre les relacions entre *Espanya y Europa* (1942). Cal no oblidar els assaigs posteriors sobre Catalunya, en què, d'acord amb l'evolució filosòfica i els canvis conjunturals, s'aborda el tema des d'una perspectiva menys abstracta i més perspicaç. A més, va desenvolupar la dialèctica individu–societat universalment en les seves grans obres filosòfiques.

Amb un reconeixement ètic de «la variedad contra la uniformidad» (Cohn, 1985: 41), Ferrater Mora fonamenta la col·lectivitat en l'existència

individual, per bé que, a vegades, dissolent-la en estereotips caracteriològics no prou singulars ni representatius. Com ha argumentat el seu deixeble Josep Maria Terricabras (2009), l'actitud de Ferrater Mora, fins i tot en *Les formes de la vida catalana*, no és, però, pròpiament essencialista. Encara que faci servir la paraula «essència» i derivats, també emprà sovint «existència» (a voltes, com a mer sinònim de «vida», però d'altres aprofitant-ne les connotacions). En tot cas, es palesa la voluntat d'incorporar, de manera no molt marcada, plantejaments de les tendències existencials, aleshores en auge, si bé l'esclat de l'«existencialisme» serà posterior a la primera edició de *Les formes de la vida catalana* (1944b). El 1963, en la reelaboració d'aquest assaig per a *Tres mundos*, inclús va introduir un comentari distanciant els catalans del vessant més nihilista i angoixat d'aquest moviment. Amb tot, Ferrater Mora, bo i conjurant l'absurditat, potencia altres aspectes existencials, com la temporalitat, la possibilitat i la llibertat, sense arribar a formulacions plenament existencialistes, sinó des de l'*integracionisme* que va configurar. ■

■ Bibliografia citada

- Bardera Poch, Damià (2013): «Els anuncis d'Estrella Damm, les antifomes de la vida catalana», <www.nuvol.com/wp-content/uploads/2013/07/Mediterroniament.pdf> [31.08.2016].
- (2015): *Anàlisi de l'obra narrativa de Ferrater Mora des de la seva filosofia*, Girona: Universitat de Girona (tesi doctoral), <<http://hdl.handle.net/10803/365569>> [31.08.2016].
- Carpintero, Helio (1967): «José Ferrater Mora. La integració metòdica», in: íd.: *Cinco aventuras españolas (Ayala, Laín, Aranguren, Ferrater, Marías)*, Madrid: Revista de Occidente, 155–190.
- Casacuberta, Margarida (1989): «“Quaderns de l'exili” (Mèxic 1943–1947), una revista d'agitació nacional», *Els Marges* 40, 87–105.
- Castro, Américo (1991): «Ferrater Mora: una superación del localismo», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* 11, 23–24.
- Clotet, Jaume / Torra, Quim (2010): *Les millors obres de la literatura catalana (comentades pel censor)*, Barcelona: Acontravent,
- Cohn, Priscilla (1985): «Pensamiento ético de Ferrater Mora», *Anthropos* 49, 36–42.

- Cuscó i Clarasó, Joan (2002): *Rodolf Llorens i Jordana. Més enllà del noucentisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2014): «Josep Ferrater Mora, *Les formes de la vida catalana* [The Character of Catalan Life]. Edicions 62, Barcelona, 2012», *Journal of Catalan Intellectual History. Revista d'Història de la Filosofia Catalana* 7–8, 159–162.
- Dalla Mora, Roberto (2015): «La resistencia amable de José Ferrater Mora», *Tales. Revista de Filosofía* 5, 125–138.
- Faulí, Josep (2002): *Els Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili (1941–1977)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Ferrater Mora, Josep (1935): *Cóctel de verdad*, Madrid: Literatura.
- (1942): *España y Europa*, Santiago de Xile: Cruz del Sur.
- (1944a): *Las formas de la vida catalana*, Santiago de Xile: Agrupació Patriòtica Catalana.
- (1944b): *Les formes de la vida catalana*, Santiago de Xile: Agrupació Patriòtica Catalana.
- (1944c): *Unamuno. Bosquejo de una filosofía*, Buenos Aires: Losada.
- (1945): *Cuestiones españolas*, Mèxic: Colegio de México / Centro de Estudios Sociales.
- (1946): *La ironía, La muerte y La admiración*, Santiago de Chile: Cruz del Sur.
- (1948): *Llibre del sentit*, Santiago de Xile: El Pi de les Tres Branques.
- (1955): *Les formes de la vida catalana. Seguit de Reflexions sobre Catalunya. El llibre del Sentit. Homenatges*, Barcelona: Selecta.
- (1960): *Les formes de la vida catalana Seguit de Reflexions sobre Catalunya. Catalanització de Catalunya. El llibre del Sentit. Homenatges*, Barcelona: Selecta.
- (1963): *Tres mundos. Cataluña, España, Europa*, Barcelona / Buenos Aires: Edhasa.
- (1967): *Obras selectas*, Madrid: Revista de Occidente.
- (1972): «Teorema entrevista a José Ferrater Mora», *Teorema. Revista Internacional de Filosofía* 2:7, 97–108.
- (1973): *Les formes de la vida catalana. Seguit de Reflexions sobre Catalunya. Catalanització de Catalunya. El llibre del Sentit. Homenatges*, Barcelona: Selecta.
- (1975): «Prólogo», in: Cohn, Priscilla N.: *Heidegger y su filosofía a través de la nada*, Madrid: Guadarrama, 5-14.
- (1979): «Reflexions sobre la filosofia a Catalunya», in: *Pau Vila i Dinarès. Josep Ferrater i Mora. Doctors Honoris Causa. Discursos llegits en l'acte d'investi-*

- dura, celebrat a Sabadell el dia 21 de novembre de l'any 1979, a L'Escola Universitària d'Estudis Empresarials*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 31-43.
- (1980): *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*, Barcelona: Edicions 62 / «La Caixa».
 - (1983): «Cultura catalana i cultura universal», in: *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 83–101 (es va reeditar parcialment amb el mateix títol en *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. especial [agost–setembre 1986], 9–10).
 - (1987): *Las formas de la vida catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Madrid: Alianza Editorial.
 - (2012): *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*, Barcelona: Edicions 62.
- Folch, Núria (1944–1945): «*Les formes de la vida catalana*», *Quaderns de l'Exili* 17, 3–4 i 7.
- Frank, Waldo (1926): *Virgin Spain. Scenes from the Spiritual Drama of a Great People*, Londres: Jonathan Cape.
- (1927): *España virgen. Escenas del drama espiritual de un gran pueblo*, Madrid: Revista de Occidente.
- Fuster, Joan (1995): *Papers de l'exili. Assaigs, polèmiques i recensions (1950–1967)*, Barcelona: Curial.
- Gerhardt, Federico (2011): «Todos los puentes El puente. Una Colección en tres épocas», *Olivar* XII:16, 241–283.
- Giner, Salvador (1984): «Josep Ferrater Mora: una entrevista», *Enrahonar* 10, 173–178; versió castellana: Giner, Salvador (1985): «Entrevista a José Ferrater Mora», *Anthropos* 49, 5–10.
- Gracia, Jordi (2012): «El compromís d'un pensador o la vocació de Ferrater Mora», *Via. Valors, Idees, Actituds. Revista del Centre d'Estudis Jordi Pujol* 19, 52–68.
- Guillamon, Julià (ed.) (2000): *Josep Palau i Fabre. l'Alquimista*, Barcelona: KRTU.
- Llorens i Jordana, Rodolf (2009): *Com han estat i com som els catalans*, Barcelona: Pòrtic.
- Mora, Antoni (1984): «La filosofia catalana a l'exili», *Enrahonar* 10, 17–28.
- Nieto Blanco, Carlos (2010): «Cultura y política en el pensamiento de José Ferrater Mora», in: Sánchez Cuervo, Antolín / Hermida de Blas, Fer-

- nando (coord.): *Pensamiento exiliado español. El legado filosófico del 39 y su dimensión iberoamericana*, Madrid: Biblioteca Nueva / CSIC, 126–163.
- Oliver, Joan / Ferrater Mora, Josep (1988): *Joc de cartes. 1948–1984*, Barcelona: Edicions 62.
- Ortega Villalobos, Julio (2000): «La idea de España y de Cataluña en Ferrater Mora», in: Capellán de Miguel, Gonzalo / Agenjo Bullón, Xavier (ed.): *Hacia un nuevo inventario de la ciencia española. Actas de las IV Jornadas de Hispanismo Filosófico*, Santander: Asociación de Hispanismo Filosófico / Sociedad Menéndez Pelayo, 379–389.
- Ponsatí i Murlà, Oriol (2005): «*Les formes de la vida catalana*. Una visió des de l'exili», *L'Avenç* 305, 24–28.
- Samsó, Joan (1995): *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Terricabras, Josep Maria (2009): «Les formes de la vida catalana (1944–1960)», in: Torrents, Ricard (ed.): *Deu testimonis del segle XX, deu lliçons per al segle XXI. Curs d'alts estudis sobre cultura, política i societat*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 149–165.
- (2010): «Fuster o la mirada crítica», in: Campillo Iborra, Neus (ed.): *Joan Fuster i la filosofia: pensar la nostra actualitat*, València: Universitat de València, 21–30.
- (2014): «Ferrater Mora, political ideas», *Journal of Catalan Intellectual History. Revista d'Història de la Filosofia Catalana* 7–8, 43–49.
- / Bardera, Damià (2014): «Life-writing. Josep Ferrater Mora (1912–1991)», *Journal of Catalan Intellectual History. Revista d'Història de la Filosofia Catalana* 7–8, 117–158.
- Torregrosa, Marta / Nubiola, Jaime (2010): «Altre cop, el pragmatisme: Ferrater Mora and Eugeni d'Ors», in: Terricabras, Josep-Maria (ed.): *El pensament d'Eugeni d'Ors*, Girona: Documenta Universitària, 247–256.
- Trueta, Josep (1946): *The Spirit of Catalonia*, Oxford: Oxford University Press.
- Unamuno, Miguel de (1976): *Del sentimiento trágico de la vida*, Madrid: Espasa-Calpe.
- Vall i Solaz, Francesc Xavier (1990): *La literatura catalana de postguerra i l'existencialisme (1945–1968)*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral); edició en microforma: Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1992.

- (1996): «L'existencialisme als Països Catalans abans de la postguerra», *Revista de Catalunya* 112, 156–164.
 - (1997): «Joan Fuster i l'existencialisme», in: Benoit, Claude / Carbó, Ferran / Jiménez, Dolores / Simbor, Vicent (ed.): *Les literatures catalana i francesa al llarg del segle XX. Les littératures catalane et française au XXème siècle. Primer Congrès Internacional de Literatura Comparada. València, 15–18 abril 1997*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 367–384.
 - (2000a): «La contribució de l'existencialisme a l'engatjament», in: Carbó, Ferran / Jiménez, Dolores / Real, Elena / Roselló, Ramon X. (ed.): *Les literatures catalana i francesa: postguerra i «engagement»*, Barcelona: Publicacions de Abadia de Montserrat, 429–443.
 - (2000b): «L'existencialisme en l'obra d'Humbert Pardellans», in: Aznar Soler, Manuel (ed.): *Las literaturas del exilio republicano de 1939. Actas del II Congreso Internacional (Bellaterra, 1999)*, vol. II, Sant Cugat del Vallès: Associació d'Idees / Seminari de Literatura Espanyola Contemporània / GEXEL, 491–508.
 - (2009) «Humbert Pardellans, dels camps i presons “de l'absurd” a París». Versions: catalana <www.llull.cat/IMAGES_2/Xavier_par_cat.pdf>, castellana <www.llull.cat/IMAGES_2/Xavier_par_es.pdf>, francesa <www.llull.cat/IMAGES_2/Xavier_par_fr.pdf>.
 - (2014): «Vestigios hispánicos de Karl Jaspers (1920–1939)», *Revista de Hispanismo Filosófico* 9, 71–100.
 - (2018): «La fonamentació existencial de la col·lectivitat», *eHumanista IVITRA* 13, 223–247.
 - (en curs de publicació): «L'existencialisme parisenc a Barcelona», in: Charle, Christophe / Martí Monterde, Antoni (ed.): *Barcelona–París. Transfers intel·lectuals, relacions literàries i capitals culturals. Vol. 2: 1936–1975*, Barcelona: MUHBA / Universitat de Barcelona / Institut Ramon Llull.
- F. Xavier Vall i Solaz, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Grup d'Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, Edifici B, E-08193 Bellaterra, <francesc.vall@uab.cat>.